

BİLGİ-İKTİDAR-TOPLUM BAĞLAMINDA AKADEMİK ÖZGÜRLÜK VE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ

Prof.Dr. Engin YILDIRIM
Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Çal.Eko.ve End.iliş. Bölümü
yildirim@sakarya.edu.tr

Doç.Dr.Mehmet Duman
Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
mehduman@yahoo.com

Özet

Günümüzde üniversite bilgi toplumunun gerekliliklerini karşılama adına yeni bir yapılanma süreci ile karşı karşıyadır. Bu süreç gerekli olmakla birlikte piyasaya ve/veya devlete fazla bağımlı olma gibi birtakım riskleri de bünyesinde taşımaktadır. Bu riskler akademik özgürlüğe ve kurumsal özerkliğe zarar verebilir.

Abstract

The University faces an important restructuring process carried out in the name of information society. Although this process is necessary, it includes some risks (e.g. too much dependence on market and state) that may harm academic freedom and institutional autonomy.

Giriş

Günümüzde bilgi toplumu adı verilen yeni bir toplumsal düzenin ortaya çıktığı görüşü sık sık dile getirilmektedir. Bu toplumun en önemli kurumlarından biri de, bilginin üretildiği temel mekanlardan olan üniversitedir. Kökeni çok eskilere gitmesine rağmen modern anlamda üniversite, ulus-devletlerin yaygınlık kazanmaya başladığı 19. Yüzyıl içerisinde milli kültürü oluşturmak, devlet idaresinde yer alacak seçkinler yetiştirmek için ortaya çıkmıştır.

Geleneksel Batı üniversitesi kuram ile pratik arasında ayırım yapan; özerkliğine önem veren; entelektüel bir elit kurum olan, ve fildişi kule içinde temel amacı “gerçeği aramak” olan bir kurum olmuştur (Teichler 1999: 303-4). Bir yandan üniversiteler yüceltilirken, öte yandan günümüzde etkin ve verimli çalışmadıkları, kısıtlı kamu kaynaklarını israf ettikleri iddiasıyla da eleştirilmektedirler Toplumla ilişkisi asgari düzeyde olan, kendi içine kapanmış bir fildişi kulede faaliyet gösteren üniversite imajı geleneksel olarak çok yaygındır. Üniversitenin bu imajını değiştirmesi ve kendisini yeni küresel dünyaya daha uyumlu hale getirmesi yönünde kuvvetli bir kanaat mevcuttur. Bu anlamda yüksek bir rekabet gücüne sahip ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak yüksek vasıflı bireyler yetiştirmek ve böyle bir ekonominin gereksinim duyduğu teknik ve yönetsel bilgiyi sağlayacak bir üniversite yapılanmasının önemi vurgulanmaktadır.

Bildirimizin amacı, yukarıda belirtilen amaçların yüksek öğrenimin hedefleri arasında olduğunu kabul etmekle beraber, günümüzdeki gibi sadece bu amacı öne çıkarmanın üniversiteyi meslek eğitimi veren bir tür yüksek okula indirgeme riskini taşıdığını ve bu durumun akademik özgürlük ve özerklik için tehlikeler içerdiğini vurgulamaktır.

Akademik Özgürlük

Akademik özgürlük, akademiya çalışan bireyin özgürlüğünün sağlanması ile ilgili olup, üniversiteyi, üniversite yapan en temel kavramlardan biridir. Akademik özgürlük kavramı 1850’lerde ilk defa Almanya’da ortaya çıkmıştır. 1850 tarihli Prusya anayasası “bilim ve bilim öğretimi serbesttir” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Amerikan Üniversite Profesörleri Derneğine göre üniversite öğretim elemanlarının sahip olması gereken akademik özgürlüğün üç temel boyutu vardır (Gillin 2002: 302):

- a) Araştırma yapmak ve bunların sonuçlarını yayınlamak
- b) Sınıfta neyi, nasıl anlatacağına karar vermek
- c) Araştırma ve düşüncelerinden dolayı kurumsal sansüre ve baskıya maruz kalmamak

UNESCO’da akademik özgürlüğü, akademik topluluğun başkalarının siyasi, felsefi veya epistemolojik inanç ve düşüncelerine bağımlı olmaksızın, kendi fikirlerine göre bilimsel araştırmalarını yapabilmeleri olarak ifade etmektedir (UNESCO, 1998). Benzer şekilde, akademik özgürlük, bilimsel çalışmaların kontrolünün üniversite dışı kurumlar yerine bilim

insanlarınca bilimsel ölçütler kullanılarak yapılması anlamına gelmektedir (Yalçın 2002: 117). Akademik özgürlük, akademisyenin ve/veya bilim adamının çalışmalarında ve düşüncelerini ifade etmesinde serbestliğe sahip olması şeklinde anlaşılmaktadır.

Akademik özgürlük ile iş güvencesine veya kadroya (*tenure*) sahip olmak arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira, iş güvencesinin olmadığı bir durumda özgürce davranma olasılığı zayıflamaktadır. İngiltere’de 1988’de yürürlüğe giren Eğitim Reformu Kanunu’nda “üniversite öğretim üyeleri işlerine kaybetme tehlikesine maruz kalmaksızın, bilinenleri sorgulama ve çelişkili görüşlere sahip olma hakkına sahiptir” denmektedir.

Öte yandan, akademik özgürlük mutlak bir kavram olarak da düşünülmemelidir. Genel olarak tüm özgürlüklerde olduğu gibi, sorumluluk ve sınırlamalar da içerir. Dışsal bir baskıya maruz kalmadan akademisyenin bilimsel etik kurallarına uyması ve toplumsal bir sorumluluk taşıdığı bilincinde olması gerekmektedir. Eğer akademisyenler kendilerine tanınan özgürlükleri ve hakları istismar edecek şekilde kullanırlarsa, bu özgürlük ve hakların iktidar sahipleri tarafından kısıtlanma olasılığı ortaya çıkacaktır. Bu nedenle üniversite içi bilimsel ve etiksel denetim mekanizmaları hayati bir öneme sahiptir.

Akademik özgürlük doğası gereği, her türden iktidar sahibi için bir tehdit oluşturur. Üniversite mensuplarının tasfiyeleri veya iktidarı kızdıran öğretim elemanlarının şu veya bu şekilde cezalandırılması veya çeşitli haklardan mahrum bırakılması sadece Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere mahsus bir uygulama değildir. McCarthyiliğin Amerikan fikir alemine bir kabus gibi çöktüğü 1950’lerin başlarında California Üniversitesi bütün çalışanlarına komünizme karşı olduklarını belirten bir bağlılık yemini belgesi imzalamaları için baskı yapmış, imzalamayı reddeden birkaç profesörü işten atmıştır (Rokovsky, 1994: 169). Tarihçi Howard Zinn 1972’de Boston Üniversitesi’nin rektörünü Vietnam savaşı için gönüllü toplaması için deniz piyadelerini kampüse davet etmesi, ardından da bunu protesto edenleri tutuklatmak için polis çağırması nedeniyle kınayınca boy hedefi haline gelmiştir. Maaşı düşük tutulmuş, Paris Üniversitesi’nden bir dönem hocalık için davet aldığı anda gitmesine izin verilmemiştir (Zinn, 1998: 86). Bunlara rağmen gelişmiş bir bilim camiasının olmadığı ülkelerle karşılaştırıldığında, gelişmiş ve kendi içinde bütünleşmiş bir bilimsel çevrenin bulunduğu ülkelerde devletin veya siyasi iktidarın bilimi denetim altına alma ve müdahale etme çabaları geri püskürtülebilmektedir (Vergin 1999: 39).

Özerklik

Ortaçağ Avrupası'nda üniversiteler kendi kendilerini yöneten, mevcut hukuk sistemin dışında olan kurumlardı. Aslında tarihsel olarak örgütlenme biçimine bakıldığında üniversitenin zanaatkar merkezli bir ortaçağ ekonomik ve toplumsal yapılanmasına benzediği ve bu yapının günümüzde de varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz (Harvie 2000: 105). Özerk üniversite kavramı ile genellikle ifade edilmek istenen, üniversitenin gerek yönetsel, gerekse de bilimsel bakımdan devlete karşı özerk olmasıdır. Yönetsel açıdan, üniversitelerin çeşitli devlet kurumları tarafından denetlenmesi, bir noktaya kadar mazur görülebilir. Çünkü, devlet bütçesinden pay alan üniversitenin vergi ödeyen yurttaşlara karşı toplumsal yükümlülüğü olduğu, aldığı parayı yurttaşlara en çok fayda sağlayacak şekilde harcaması gerektiği ileri sürülebilir. Ancak bu bilimsel özerkliği engelleyebilir. Mesela doğrudan doğruya halk için faydalı bilgi üretmeyen felsefe gibi alanlar, inşaat mühendisliği veya mimarlık gibi alanlarla karşılaştırıldığında gereksiz veya daha az önemli görülebilir. Üniversite “hiçbir işe yaramayan bilgi de” vermelidir. Buradaki “işe yaramayan bilgi” mevcut iktisadi zihniyete göre işe yaramaz olarak nitelenen bilgidir (Kılıçbay, 1999: 19). Kant üniversiteyi hukuk, tıp ve ilahiyat fakültelerinden oluşan üst fakülte ve felsefe fakültesinden oluşan alt fakülte olarak ikiye ayırmıştır. Yönetimlerin üst fakülteden bekledikleri işlev yararlılıktır. Felsefe fakültesi için ise yarar hakikati aramak işlevinden sonra gelir ve ona bağımlıdır (Kula 1999: 52).

Bilimsel özerklik sadece dışsal baskılarla değil, üniversitenin kendi içindeki tutum ve davranışlarıyla da zarar görebilir. Kişisel çekememezlik ve ideolojik farklılıklardan kaynaklanan, üniversite mensuplarının birbirleriyle olan mücadelesi de üniversite camialarının hiç de yabancı olmadığı şeyler olup, üniversite özerkliğine zarar vermekte, üniversiteye dışarıdan yapılmak istenen müdahalelere meşruiyet kazandırmaktadır.

Üniversitenin özerk olması sadece devlet müdahalesine maruz kalmamasıyla da sınırlandırılmamalıdır. Zamanımızda bilimsel araştırmalar ile kapitalist piyasa arasında yakın bir ilişki vardır. Araştırma fonlarının sağlanmasında özel sektör kuruluşlarının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu da beraberinde yapılan araştırmaların topluma mı yoksa parayı bastıran kuruluşa mı daha çok fayda sağladığı sorusuna gündeme getirmektedir. Bununla birlikte, üniversite sadece “parayı verenin, düdüğü çalacağı” bir kurum olarak da düşünülmemelidir. Devlet sansürü kadar piyasa sansürü de sakıncalıdır. Üniversite devletten aldığı bütçeden başka döner sermaye aracılığıyla kendisine kaynak yaratabilmeli, dışarıdan proje almalı, dışarıya iş yapmalıdır. Ancak bu üniversitenin sadece para kazanma amacına

odaklanmış bir nevi şirket olarak düşünülmesine yol açmamalıdır. Aksi takdirde üniversite mensupları özel kuruluşların Ar-ge personeli olarak görülebilir, üniversite de ticari kuruluş gibi algılanabilir. Üniversite sadece devlet kurumlarına karşı değil, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarına karşı da özerkliğini koruyabilmelidir.

Üniversiteler modern devletin temel bilgi kurumları işlevini görmektedirler. Üniversitenin bu işlevini yerine getirirken, sosyal bir olgu olarak İktidar ile olan ilişkisi önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Üniversite, iktidar sahiplerinin, iktidarlarına meşruiyet kazandırma işlevi ile, onların meşruiyetini sorgulama işlevini yerine getirmeye çalışan bir kurum olarak gelişmiştir. İktidar ve/veya güç bilgi ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. Pozitivizmin birbirinden bağımsız gördüğü bilgi ve iktidarı Fransız düşünürü Foucault için birbiriyle bağlantı şeklinde yorumlamıştır. Güç ilişkileri bilginin gelişmesine neden olurken, bilgi de güç kullanımına imkan tanımaktadır. Güç bilgiyi oluşturur. Bunun nedeni yalnızca kendisine hizmet etmesinden ötürü bilgiyi özendirme veya yararlı olmasından dolayı onu uygulaması değildir. Bir bilgi alanının karşılıklı oluşumuna dayanmayan bir güç ilişkisi bulunmadığı gibi, güç ilişkisi öngörmeyen veya oluşturmayan herhangi bir bilgi alanı da olamaz. İnsanlar üzerindeki güç kullanımı insan hakkındaki bilginin artmasıyla beraber gelişmektedir (Foucault, 1992).

Değerlendirme

Tarihsel olarak bilginin üretildiği en önemli kurumlardan biri olan üniversitelerin temel işlevi bilgiyi üretme, öğretme ve yaymadır. Bunları, eğitim filozofu Gasset'i izleyerek bilimsel araştırma, meslek eğitimi ve kültür aktarımı şeklinde de özetlemek mümkündür (1998: 43). Üniversite niteliğini hak etmenin yolu bu üç işlevin eş anlı olarak yerine getirilebilmesine bağlıdır. Bu manada Üniversite *kültür olarak bilgi* ile *bilim olarak bilgi* arasında iletişimi sağlayan bir kurumdur (Delanty, 2001: 150). Üniversitenin ele aldığı bilgi bilimsel bilginin yanı sıra kültürel bilgiyi de içermektedir. Üniversite sadece bilgi üreten bir kurum değil, toplumun kültürel unsurlarının da korunduğu, geliştirildiği bir ortamdır.

Zamanımızda üniversitenin meslek eğitimi işlevi öne çıkmış olup, kültür aktarımı geri plana itilmiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde çok daha açıktır. Bir an evvel sanayileşme arzusu, sonuçları ne olursa olsun kalkınmacı bir dünya anlayışının benimsenmesi üniversitelerin meslek sahibi yapan yüksek okullar olarak algılanması sonucunu doğurmaktadır.

Yukarıda anlatılan durumun bir yansıması da akademisyenler arasında “*fast-thinker*”, yani “malumatfuruş ekran aydını” olmanın adeta imrenilen bir meziyet haline gelmesinde görülmektedir. Klişe düşünceler ve öneriler, her konuda hazır düşünceleri olan, bu tip “akademisyenler” tarafından kamuoyunda sıkça dile getirilmektedir. Akademisyen, Şerif Mardin’in deyişiyile “çok okuyup, az konuşması “gereken bir insandır.

Üniversiteler hür ve eleştirel düşüncenin geliştiği kurumlar olmalıdır. Akademik çalışmaların özgürlüğü ve kurumların özerkliği, siyasi, toplumsal, iktisadi ve dini gerekçelerle engellenmemelidir. Bu çeşitli nedenler engellenirse, o toplumda doğru soru sormayı erdem sayan bir anlayış gelişebilir. Yüksek öğrenim sistemi “doğru soru sorabilen” bireyler yetiştirmeye odaklanmamalıdır. Toplumsal hayatın çeşitli bölümlerinde (ailede, iş hayatı gibi) “yanlış soru” sorulduğunda, insan genellikle olumsuz tepkilerle karşılaşmaktadır. Üniversite mensupları can sıkıcı, rahatsız edici, egemen düşüncelere aykırı sorular sorabilmeli ve bunlara kendi akıl ve düşüncesine göre cevaplar verebilmelidir. Akademisyen hükümetler, şirketler veya değişik örgütler tarafından kolaylıkla kendi çıkarları için kullanılabilen bir varlık olmamalı, kolay formülleri, hazır reçeteleri, geleneksel ve güçlü olan şeylerin görüşlerini aynen benimsememeli, eleştirel tutum takınabilmelidir.

KAYNAKÇA

Delanty, G. (2001), "The University in the Knowledge Society", *Organization*, 8(2), ss: 149-153.

Foucault, M. (1992), *Hapishanenin Doğuşu*. (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge.

Harvie, D. (2000), "Alienation, Class and Enclosure in UK Universities", *Capital and Class*, sayı 71, ss: 103-132.

Gasset J.O.Y. (1998), *Üniversitenin Misyonu*, çeviren Neyyire Gül Işık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gillin, C.T. (2002), "The bog-like ground on which we tread: Arbitrating academic freedom in Canada", *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, cilt 39, sayı 3, ss: 301-322.

Kılıçbay, M.A. (1999), "Hayalimdeki Üniversite", *Düşünen Siyaset*, 1(3), s. 17-20.

Kula, O.N. (1999), "Aydınlanma Felsefesinde Üniversite Kavramı", *Düşünen Siyaset*, 1(3), s. 43-55.

Rokovsky, H. (1994), *Üniversite: Bir dekan anlatıyor*, çeviren: Süreyya Ersoy, Ankara: TÜBİTAK.

Teichler,U. (1999), "Higher education policy and the world of work: changing conditions and challenges", *Higher Education Policy*, cilt 12, ss: 285-312.

UNESCO, (1998), Statement on Academic Freedom, University Autonomy and Social Responsibility, (http://www.unesco.org/iau/tfaf_statement.html) (18 Mart 2003'de girildi).

Vergin, N. (1999), "Bilim Camiası ve Tanınma İsteği", *Doğu Batı*, 2(7), s.37-53.

Yalçın, C. (2002), "Akademik Özgürlük Üzerine Bir Değerlendirme", *Eğitim Araştırmaları*, sayı 7,ss: 112-125.

Zinn, H. (1998), "Soğuk Savaş Döneminde Tarih Siyaseti: Baskı ve Direniş", *Soğuk Savaş ve Üniversite* içinde, çeviren Musa Ceylan, s. 65-98, İstanbul: Kızılelma.

